

**МОЛИЯВИЙ ХИСОБОТЛАРНИ ТУЗИШ ВА ТАҚДИМ ЭТИШНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ****Раупов Шохжахон Даврон ўғли***Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети магистранти*

Аннотация: Мақолада “Бухгалтерия баланси”да дебиторлик қарзларини номланиши ҳамда уларни акс эттириш тартиблари ҳақида фикр юритилган ҳамда бу борадаги камчиликлар кўрсатиб берилган. Дебиторлик қарзларини молиявий ҳисобот шаклида акс эттиришга оид аҳамиятли таклифлар билдирилган

Калит сўзлар: Дебитор, олинadиган счёtlар, дебиторларни соф қиймати, жорий актив, бухгалтерия баланси, бухгалтерия баланси сатри, бухгалтерия баланси моддаси, молиявий ҳисобот, тижорат фаолияти, тижорат бўлмаган бошқа фаолият, инвестициявий муҳит.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОСТАВЛЕНИЯ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ
ФИНАНСОВЫХ ОТЧЕТОВ.**

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы наименования дебиторской задолженности в балансе бухгалтерии и порядок её отражения, а также указываются существующие недостатки. Предложены важные рекомендации по отражению дебиторской задолженности в форме финансовой отчетности.

Ключевые слова: Дебиторская задолженность, чистая стоимость дебиторской задолженности, оборотные активы, баланс, строка баланса, статья баланса, финансовая отчетность, коммерческая деятельность, прочая некоммерческая деятельность, инвестиционная среда.

**IMPROVING THE PREPARATION AND PRESENTATION OF FINANCIAL
REPORTS.**

Abstract: About titles and presentation of debtors (receivables) in balance sheet have been discussed in this article and shown mistakes in the matter. Considerable suggestions regarding to presentation of debtors (receivables) in the financial statement form have been expounded

Key words: debtor, receivable, net value of debtors, current asset, balance sheet, code of balance sheet, item of balance sheet, financial statement, trade activity, nontradeactivity, investmentenvironment.

КИРИШ

Рақобатдош иқтисодиётда хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида инвесторлар ҳамда бошқа фойдаланувчилар учун муҳим бўлган зарур молиявий маълумотларни ўз вақтида тўғри шакллантириш ҳамда тақдим этиш улар билан ҳамкорликда ишлаш ва ривожланишни таъминловчи устқурмавий механизмлардан бири бўлиб ҳисобланади. Демак, мазкур тадбирларни давр талаблари асосида йўлга қўйилиши инвестицион муҳитни яхшилашда ўз ўрни ва аҳамиятига эга. Таъкидлаш керакки, хўжалик юритувчи субъектга тегишли молиявий маълумотлар нафақат мазкур хўжаликнинг ўзи учун, балки маҳаллий ва ташқи инвесторлар учун ҳам ўта муҳимдир. Инвесторлар хўжалик юритувчи субъектнинг эълон қилган ёки тақдим этган молиявий маълумотларини ўрганиб, улар асосида тегишли бизнес қарорларини қабул қиладилар. Ушбу фикримизга хўжалик фаолиятига оид жуда кўплаб мисоллар келтиришимиз мумкин.

Республикамиз корхоналарида ташқи иқтисодий фаолиятни тобора ривожланиши, улардаги инвестицион жозибадорликни ошириб бориши, экспорт имкониятларни кенгайтириши, хориждан илғор техника ва технологияларни сотиб олишни кўпайтириши каби ижобий жараёнлар маҳаллий ҳамда хорижий ҳамкорлар ўртасидаги ўзаро бизнес алоқаларини янада кучайтирмоқда. Бу ҳолат хорижий ҳамкорлардан миллий корхоналарни ҳар томонлама ўрганишни талаб этмоқда ёки аксинча. Демак, корхоналарда молиявий маълумотлар шакллантирилаётганда ҳамда тақдим этилаётганда нафақат ички ҳисоб тизимлари талаблари, балки бу борадаги хорижий талаблар ҳам эътиборга олиниши шарт экан. Мазкур ёндашув, барча фойдаланувчиларни корхона молиявий ҳолати билан таништириш ҳамда уни баҳолаш имкониятини бирдек юзага чиқаради. Ўрганилаётган объектга оид турли тушунмовчиликларни бартараф этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мақоладаги кўриб чиқилаётган масалага оид бир қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳамда услубий адабиётлар ўрганилди. Асосий муаммолардан бири бухгалтерия балансида дебиторлик қарзларини акс эттиришда шубҳали қарзлар учун захирани тўғри баҳолаш бўлиб, бу қарзларнинг соф реализация қилинадиган қийматига бевосита таъсир қилади. Kieso, Weygandt, Warfield, Intermediate Accounting, 2019. Дебиторлик қарзларининг қийматини аниқлашда йиғиб олиш имконияти ноаниқлиги мавжуд бўлиб, бу бошқарувга муҳим баҳолаш ва тахминларни амалга оширишни талаб қилади. Қарзларни тан олиш ва баҳолаш бўйича бухгалтерия сиёсатларидаги фарқлар молиявий ҳисоботларда ҳудудлараро номувофиқликларга олиб келиши мумкин. Nobes & Parker, Comparative International Accounting, 2020. Қарзлар бўйича зарарларни тан олиш вақти муҳим масала бўлиб, кечиктирилган тан олиш активларни ортиқча кўрсатиши ва молиявий ҳисобот фойдаланувчиларини чалғитиши мумкин. IFRS Foundation, IFRS Standards, 2022. Ва яна бошқа муаммолар ҳам талайгина.

Албатта, мавзуни ёритиш учун бир қатор маҳаллий ва хорижий адабиётлар кўриб чиқилди. Таъкидлаш керакки, улардаги қарашлар ва фикрларнинг ўхшашлиги ёки ўзаро мувофиқ келганлигини эътиборга олиб ушбу мақолада фақат энг асосий манбаларни келтириб ўтдик.

Тадқиқот методологияси, таҳлил ва натижалар. Мамлакатимиздаги амалда бўлган молиявий ҳисобот шаклларидаги ахборотлар асосан давлат органлари ҳамда ташкилотлари эҳтёжларига устун аҳамият берган ҳолда амалга оширилаётгани билан иқтисоди ривожланган ёки ўта тез ривожланаётган мамлакатлардаги ҳудди шу каби устқурмавий механизмдан сезиларли фарқ қилувчи томонлари мавжудлигини намоён қилмоқда. Биз ушбу фикримиз билан бу борада давлат манфаатлари эътиборга олинмаслиги керак деган қарашга бораётганимиз йўқ. Давлат манфаати ҳамда эҳтиёжи ҳар доим ва ҳар вақт асосий ўринда туради. У ҳеч қачон ўз юксак аҳамиятини йўқотмайди.

Жаҳон бозорларига олиб чиқилган маҳсулотларининг турини ва ҳажмини кўплиги ҳамда савдо ҳажми бўйича катта салмоқ эгаллаган мамлакатларнинг корхоналари тақдим этаётган молиявий ҳисоботларни мазмуни кўриб чиқилса, уларда, аввало, турли ахборотдан фойдаланувчилар эҳтиёжларига етарлича эътибор берилганини кўриш мумкин. Бу ердаги асосий жиҳатлардан бири инвесторлар ёки шу каби ҳамкорларни қизиқтирадиган ҳамда улар учун зарур бўлган маълумотларни кераклича тақдим этилиши деб билса бўлади. Таъкидлаш керакки, ушбу йўналишдаги молиявий ҳисоботларда давлат органи ҳамда ташкилотларининг маълумотга бўлган эҳтиёжларига етарлича эътибор қаратилмас эканда, деган тушунча келиб чиқмаслиги керак. Уларда бу жиҳат ҳам жуда яхши ишлаб чиқилган. Ривожланган ёки ўта тез ривожланаётган давлатлардаги корхоналар молиявий ҳисоботларида, аввало инвесторлар ҳамда ахборотлардан бошқа фойдаланувчилар, айнан шу ўринда давлат органлари ҳамда ташкилотларини (солиқ, акционерлар ёки бошқа инвесторлар манфаатини ҳимоя қилувчи ёки компанияларнинг қонун доирасидаги фаолиятини бевосита назорат қилувчи каби) молиявий ахборотларга бўлган эҳтиёжларига ҳам эътибор берилган. Биз хорижий мамлакатлардаги илғор тажрибаларнинг ижобий жиҳатларини ижодий ўрганган ҳолда ҳамда ҳозирги даврда мамлакатимизда ҳамда глобллашув натижасида бўлаётган ўзгаришларнинг йўналишларидан келиб чиқиб молиявий ҳисоботларни давр талаб қилаётган ҳамда миллий манфаатларга мувофиқ келадиган мазмунда шакллантириш мақсадида – молиявий ҳисоботни улардаги ахборотдан асосий фойдаланувчилар, ҳам инвесторлар (шу тавсифдаги бошқа ҳамкорлар), ҳам давлат органлари ва ташкилотлари манфаатларини етарлича эътиборга олиш тамойили асосида ишлаб чиқиш йўлини маъқуллаймиз. Ҳудди мана шундай қарашлар ва уларга асос бўлувчи манбалар ушбу тадқиқотнинг методологияси бўлиб ҳисобланади.

Шу жойда айтиб ўтиш керакки, мамлакатимизда амалда бўлган корхоналар молиявий ҳисоботи маълумотларни шакллантиришда, баҳолашда ва тақдим

этишда бир қатор жиддий камчиликлар мавжуд. Албатта, камчиликларни барчасини кўрсатиб, улар тўғрисида муносабат билдиришни бир мақола доирасида амалга ошириш имконияти йўқ. Шу сабабли, фикримизни молиявий ҳисоботнинг 1-сон шакли “Бухгалтерия баланси”нинг “Жорий активлар” бўлимида акс эттириладиган “Дебиторлар” номли моддани баҳолаш мисолида тушунтириб берамиз (2). Ушбу қайд этилган ҳужжат таркибида корхонанинг жорий дебиторлик қарзлари қуйидагича акс эттирилади:

Жадвал Молиявий ҳисоботнинг 1-сон “Бухгалтерия баланси” шаклидан кўчирма (2)

Кўрсаткичлар номи	Сатр рақами	давр бошига	давр охирига
1	2	3	4
АКТИВ			
.....			
Дебиторлар,жами (220+240+250+260+270+280+290+300+310 сатрлар)	210		
Шулардан: муддати ўтгани (кечиктирилганлари)	211		
Харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзлари (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	220		
Алоҳида бўлинмаларнинг қарзлари (4110)	230		
Шўъба вақарам ҳўжалик жамиятларининг қарзлари (4120)	240		
Ходимларга берилган бўнақлар (4200)	250		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	260		
Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	270		
Мақсадли давлат жамғармалари ва суғурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	280		
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзлари (4600)	290		
Ходимларнинг бошқа операциялар бўйича қарзлари (4700)	300		
Бошқа дебиторлик қарзлари (4800)	310		
.....			

Аввало, муҳокамани жадвалда келтирилган “Бухгалтерия баланси”нинг 210 сатрида жойлашган активларни “Дебиторлар” деб номланган моддани акс эттириш тартибидан бошласак.

Бухгалтерия балансида ушбу модда соф қийматида (Net value) баҳоланиб кўрсатилган. Бу тўғри тартиб. Бироқ, 210 сатрга эътибор берилса “Дебиторлар” қандай қийматда ифодаланганлигини билиш қийин.

Чунки, ушбу моддани номланиши ва қайд этилишида қандай қийматда баҳоланганлиги кўрсатилмаган. Албатта, миллий мутахассисларимиз учун мазкур масала ҳеч қандай муаммога сабаб бўлмайди. Лекин, маълумотдан фойдаланувчи хорижлик учун мазкур моддадаги ноаниқлик тушунмовчиликни келтириб чиқаришга сабаб бўлиши мумкин.

Хорижлик ҳамкорлар мазкур ҳолатни тўлиқ тушуниши учун бу борада, ё қўшимча тарзда ўқиб-ўрганади ёки миллий мутахассислардан маслаҳат олади. Эътибор берилса юқоридаги камчилик бухгалтерия балансини ўқиш ва тушунишда мураккабликни келтириб чиқаришга сабаб бўлмоқда. Халқаро тажрибалардан маълумки, бухгалтерия балансида активлар соф қийматда кўрсатилса, албатта, тегишли модда тўғрисида соф қийматда (Net, net value) деб қайд этилади. Ушбу тартиб тегишли моддани қандай қийматда акс эттирилганини аниқ ифодалаб туради. Яъни, ахборотдан фойдаланувчи учун ҳеч қандай мураккаблик туғдирмайди.

Фикримча, амалдаги “Бухгалтерия баланси”нинг 210 сатрида жойлашган “Дебиторлар” моддасини қуйидагича акс эттириш мақсадга мувофиқдир - “Олинадиган счётлар, соф қийматда” (Receivables, net). Бундай ёндашув мазкур моддани халқаро ва миллий ҳисоб тизимида бир хил тушуниш имконини беради. Дебиторларни соф қийматда ифодалаш, бухгалтерия баланси таркибидаги айрим дебиторларга тегишли ортиқча моддаларни камайтириб кўрсатишга ҳам олиб келади. Мисол учун, амалдаги “Шулардан: муддати ўтгани (кечиктирилганлари)” 211 сатр моддасини акс эттиришга эҳтиёж қолмайди. Демак, ортиқча сатр олиб ташланади.

Яна бир муаммо. Жадвалдаги 220 сатр “Харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзлари (4000 дан 4900 нинг айирмаси)” моддасида намоён бўлади. “4000 дан 4900 нинг айирмаси” жумласига эътибор беринг.

Тўғри, миллий ҳисоб тизимимиздаги “Молиявий ҳисобот шакллари тўлдириш бўйича қоидалар”да ““Харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзи” моддаси бўйича (220-сатр) буюртмачилар (харидорлар)га сотилган маҳсулот, товарлар, топширилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар учун қарз кўрсатилади, бунда шубҳали қарзлар бўйича резерв чегирилади” деб кўрсатма берилган (2). 220-сатрдаги “4000 дан 4900 нинг айирмаси” жумласи мазмуни қоидадаги кўрсатмани ифодаси тарзида ёзилмоқда. Лекин, “Харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзи” моддасини (220-сатр) бундай тарзда ифодалаш мураккаб тавсиф касб этмоқда.

Фикримизча, молиявий ҳисоботда маълумотларни акс эттириш ҳамда тақдим этишнинг халқаро тажрибаларидан мақсадга мувофиқ фойдаланган ҳолда республикамиз ҳисоб тизимида амалдаги молиявий ҳисоботнинг 1-сон шакли “Бухгалтерия баланси”нинг “Жорий активлар” бўлимида акс эттириладиган 220 сатр “Харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзлари (4000 дан 4900 нинг айирмаси)” деб номланган моддани “Харидорлардан олинадиган счётлар, соф қийматда” (Trade receivable, net) ёки “Харидорлардан олинадиган счётлар, даргумон қарзлар бўйича резерв суммаси “сумма” айрилган ҳолда” (Trade receivables, less allowance for doubtful accounts of “summa”) деб ўзгартирилиши мақсадга мувофиқдир. Таклиф этилаётган икки номланиш ҳам модда мазмунини тўғри ва содда тарзда ифодалайди ҳамда барчага бирдай тушунарли бўлади.

Шу жойда таъкидлаш керакки, корхонани олишга тегишли маблағларни молиявий ҳисобот шаклида акс эттириш бўйича миллий ҳисоб тизимимизда жуда кўп жиддий муаммоли масалалар мавжуд. Мисол учун, жадвалдаги “Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзлари (4600)” 290-сатр моддасини олишга тегишли маблағлар таркибида акс эттириш. Албатта, мазкур тартиб бир қарашда тўғрига ўхшайди. Лекин, бу борада халқаро амалиётда қандай қарашлар мавжудлигини ҳам бир кўриб чиқиш керак.

Таъкидлаш керакки, мазкур масалага тегишли муаммоларни ҳамда улар борасидаги ечимларни бир мақола доирасида баён қилишнинг имкони йўқ. Шу сабабли бу борадаги қарашлар ва таклифларимизни келгуси мақолаларимизда ёритиб борамиз деб умид қиламиз.

Таклиф ва хулоса. Юқорида баён этилган таклифлар корхоналаримиздаги молиявий ҳисоботнинг “Бухгалтерия баланси” шаклидаги “Жорий активлар” бўлимида акс эттириладиган “Дебиторлар” га тегишли моддаларни МҲХС ҳамда ривожланган мамлакатлардаги бу борадаги илғор тажрибалардан келиб чиқиб ишлаб чиқилди. Таклифлардаги дебиторларга тегишли айрим моддаларини янги тартибда тақдим этилиши миллий ҳисоб тизимидаги тушунчаларни умум қабул қилинган даражаларга олиб чиқишини таъминлайди. Бу эса иқтисодиётда ингтеграциялашув жараёнини кучайишида ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб айтиб ўтиш керакки, маҳаллий ва хорижий инвесторлар учун корхоналарни ўрганишда асосий манбалардан бири бўлган молиявий ҳисобот шаклларидаги маълумотлар ва ахборотларни халқаро тажрибалар ва умум қабул қилинган талаблар асосида эълон қилиниши ҳамкорлар билан бир хил тушунчалар асосида фикрлаш, бир-бирларини муаммосиз тўғри тушуниш ҳамда ўзаро мулоқотларга киришиш жараёнини осонлаштириш ҳамда тезлаштириш учун ўта муҳимдир.

Бу эса, мамлакатимиздаги инвестицион муҳитни янада яхшилашдаги долзарб тадбирлардан биридир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт ва молия вазирининг 2024 йил 8 октябрдаги 181-сон буйруғи.

2. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (21-сонли БҲМС) “Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома”

3. Donald E. Kieso, J. Weygandt, Terry D. Warfield. INTERMEDIATE ACCOUNTING. John Wiley & Sons, USA. 2004. 1332p.

4. Prasanna Chandra. Financial Management/ Theory and Practice. Tata McGraw Hill Education Private Limited, NEW DELHI. 2012. 1062p.